

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه پیام نور مرکز بجنورد

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه برگزیده دفاع مقدس

(داستان‌های کوتاه چهار تن از نویسندگان: راضیه تجار - حسن رحیم پور - فیروز زنوزی جلالی - مجید قیصری)

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسن بساک

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمدجواد عرفانی بیضایی

نگارش:

زهرا شهسوار

زمستان ۱۳۸۸

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه پیام نور مرکز بجنورد

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه برگزیده دفاع مقدس

(داستان‌های کوتاه چهار تن از نویسندگان: راضیه تجار - حسن رحیم پور - فیروز زنوزی جلالی - مجید قیصری)

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حسن بساک

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمدجواد عرفانی بیضایی

نگارش:

زهرا شهبسوار

زمستان ۱۳۸۸

تقدیم به:

پیشگاه مقدس

آقا امام زمان (روحی له الفداه)

یگانه منجی عالم بشریت وارث اولیاء و انبیاء

و تقدیم به

ولی نعمت خراسان و بلکه ایران اسلامی حضرت ثامن الحجج

علی بن موسی الرضا (علیه آلاف التحیه و الثناء)

آنکه قلم من به عنایت او جان گرفت.

این ناچیز که به عنایت آن دو بزرگوار گردآمده است تقدیم به آن آستان باد . باشد که

مورد قبول قرارگیرد إن شاء الله.

سپاسگذاری

ما بدان مقصد عالی نتوانیم رسید هم مگر پیش نهد لطف شما گامی چند
امروز به پاسداشت این گوهرین سخن دریای معرفت که

«مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ»

بر خود واجب می‌دانم که از دو کیمیای هستی‌ام، پدر و مادر یگانه‌ام
کمال سپاس و نهایت تعظیم را به جای آورم؛ چرا که این حامیان مُکَرَّم بی‌چشمداشت می‌بخشند و
بی‌پاداش می‌گذرند.

تقدیر ویژه‌ام را مختص به استاد بزرگوار و راهنمای ارجمندم جناب آقای دکتر حسن بساک می‌دانم
که این پایان نامه مرهون اندیشه های ناب ایشان است.

همچنین از زحمات و راهنمایی‌های مشفقانه استادفاضلم جناب آقای دکتر محمدجواد عرفانی بیضایی
نهایت امتنان و تشکر را دارم.

در نهایت از استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور بجنورد بویژه جناب آقای
دکتر جلیل مسعودی فرد و جناب آقای دکتر آرش قراگزلو سپاسگذاری می‌کنم.

زهرا شهسوار
مشهد - زمستان ۱۳۸۸

چکیده

جنگ تمحیلی ایران علاوه بر اینکه درزمینه‌های مختلف اجتماع تاثیرگذار بوده است ، درعرصه ادبیات نیزتاثیرات بسزایی داشته است ؛ به طوری که ازآغازجنگ ، ادبیات جدیدی به نام ادبیات دفاع مقدس پایه گذاری شد . جنگ درانواع گوناگون ادبی مانند: داستان‌های کوتاه ، داستان‌های بلند، رمان ، فیلم‌نامه و... تبلور یافته است.

داستان‌های کوتاه نسبت به سایرانواع داستانی به دلایلی از رشد چشمگیری برخوردار بوده است. داستان کوتاه همانند هرائری ازساختار و عناصرمختلف شکل گرفته است، عناصری که هریک در کنار سایر اجزاء وحدت داستان را به وجود آورده است. در بین این عناصر، سه عنصر «شخصیت»، «روایت» و «طرح» جزء ارکان اساسی داستان‌کوتاه به شمار می‌آیند. دراین تحقیق ، این سه عنصر از لحاظ ساختاری تحلیل و نقد شده است و چگونگی تأثیرشان بر دیگر عناصرداستان نیز بررسی شده است و همچنین روشن شده است که اگر یکی ازعناصرضعیف باشد و یا وجود نداشته باشد ، چه عناصری می‌تواند این نقص و کاستی را بپوشاند.

دراین تحقیق **شخصیت** از لحاظ موقعیت(اصلی- فرعی) و تغییروتحوّل (ایستا - پویا) در داستان ، شخصیت پردازی به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم ، ویژگی شخصیت‌ها ؛ **روایت** از دو جنبه راوی و انواع زاویه دید ؛ **پیرنگ** داستان از لحاظ عناصراساسی پیرنگ (گره افکنی، تعلیق، کشمکش و...) ، باز و بسته بودن پیرنگ ، استواری وضعف آن در داستان-ها مورد تحلیل و نقد ساختاری قرارگرفته است .

کلیدواژه ها : داستان کوتاه ، شخصیت ، زاویه دید ، پیرنگ، نقد ادبی، ساختار.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
بخش اول: کلیات، داستان کوتاه و ادبیات دفاع مقدس	۱۵
داستان کوتاه	۱۶
عناصر داستان کوتاه	۱۷
ساختار	۱۹
توصیف عناصر داستان	۲۰
ادبیات دفاع مقدس	۲۷
نقد	۳۰
نماد	۳۱
بخش دوم: نقد و تحلیل ساختاری ۱ (داستان‌های کوتاه)	۳۲
راضیه تجار)	۳۲
فصل اول: معرفی نویسنده و آثار	۳۳
فصل دوم: نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه	۳۵
۱. مجموعه داستان شعله و شب	۳۶
۱-۱. پرواز از ارتفاع متروک	۳۶
۱-۲. فانوس و شب	۳۹
۲. مجموعه داستان جای خالی آفتاب گردان‌ها	۴۲
۱-۲. تصویرهای شکسته	۴۲
۲-۲. قاب انتظار	۴۴
۳-۲. هفت بند	۴۶
۴-۲. هودج	۵۰
۵-۲. از ستاره تا ستارگان	۵۳
۶-۲. عروج	۵۶
۷-۲. طلوع	۵۹
۸-۲. نگه‌داری لاله در باد سخت است	۶۱
۹-۲. سفر به ریشه‌ها	۶۳
۱۰-۲. آب و عطش	۶۶
۱۱-۲. فانوس یادها	۶۸
۱۲-۲. برایمان دعا کن	۷۱
۱۳-۲. ریشه‌ها	۷۳
۱۴-۲. فنجان‌های پر از مهتاب	۷۵
۱۵-۲. این یادگاری من است.	۷۷

۷۹-۲. جای خالی آفتابگردان‌ها ۷۹
۸۱-۲. سالهای صبر ۸۱
فصل سوم: نتیجه‌گیری ۱ (داستان‌های کوتاه راضیه تجار)
.. ۸۴

بخش سوم: نقد و تحلیل ساختاری ۲ (حسن رحیم پور) ۸۶
فصل اول: معرفی نویسنده و آثار ۸۷
فصل دوم: نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه ۸۸
۱. مجموعه داستان لبخندهای جنگ ۸۹
۱-۱. قلمه‌های تشنه ۸۹
۲-۱. نفس‌نکش ۹۲
۳-۱. لبخندهای جنگ ۹۵
۴-۱. تک درخت ۹۸
فصل سوم: نتیجه‌گیری ۲ (داستان‌های کوتاه حسن رحیم پور)
..... ۱۰۰

بخش چهارم: نقد و تحلیل ساختاری ۳ (فیروز زنوزی جلالی)
..... ۱۰۱

فصل اول: معرفی نویسنده و آثار ۱۰۲
فصل دوم: نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه ۱۰۳
۱. مجموعه داستان سالهای سرد ۱۰۵

۱-۱. تمشک وحشی ۱۰۵
۲. مجموعه داستان خاک و خاکستر ۱۰۸
۱-۲. خاک و خاکستر ۱۰۸
۲-۲. تلواسه ۱۱۰
۳. مجموعه داستان حضور ۱۱۳
۱-۳. با باد، با طوفان ۱۱۳
۴. مجموعه داستان سیاه بک ۱۱۶
۱-۴. اسکاد روی ماز ۵۴۳ ۱۱۶
۲-۴. حضور ۱۱۹
۳-۴. ارتفاع ۱۲۲
۴-۴. شرطه ۱۲۶
۵-۴. فانی ۱۲۹
۵. مجموعه داستان قصه ۸۳ ۱۳۳
۱-۵. سیب کال ۱۳۳
فصل سوم: نتیجه‌گیری ۳ (داستان‌های کوتاه زنوزی جلالی)
..... ۱۳۶

بخش پنجم: نقد و تحلیل ساختاری ۴ (مجید قیصری) ۱۳۸
فصل اول: معرفی نویسنده و آثار ۱۳۹

فصل دوم: نقد و تحلیل ساختاری داستان‌های کوتاه	۱۴۰
۱. مجموعه داستان صلح	۱۴۱
۱-۱. بوم غلتون	۱۴۱
۲-۱. عروسک‌ها	۱۴۴
۳-۱. آخرین غروب تجاوز	۱۴۶
۴-۱. بار	۱۴۹
۵-۱. صلح	۱۵۲
۶-۱. سلام سرگرد	۱۵۵
۲. مجموعه داستان طعم باروت	۱۵۸
۱-۲. دیدگاه	۱۵۸
۲-۲. نفر سوم از سمت چپ	۱۶۱
۳-۲. ماندگاری	۱۶۴
۴-۲. آداب سفر	۱۶۶
۵-۲. عطر عربی فردوس	۱۶۹
۶-۲. گیرنده شناخته نشد	۱۷۲
۷-۲. نیستان	۱۷۴
۳. مجموعه داستان نفر سوم از سمت چپ	۱۷۶
۱-۳. پدر ساکت ما	۱۷۶
۲-۳. ماهی آزاد	۱۷۸
۳-۳. کرک جوانی	۱۸۱
۴-۳. لک لک‌ها	۱۸۳
۵-۳. یک اسم عربی	۱۸۶
۴. مجموعه داستان گوساله سرگردان	۱۸۸
۱-۴. ماه زده	۱۸۸
۲-۴. تلخک	۱۹۱
۳-۴. فقط حرف بزن	۱۹۳
۴-۴. عود عاس سبز	۱۹۵
۵-۴. کابوسخانه	۱۹۸
۶-۴. نور کافی	۲۰۰
۷-۴. مأمور	۲۰۲
۸-۴. گوساله سرگردان	۲۰۴
فصل سوم: نتیجه‌گیری ۴ (داستان‌های کوتاه مجید قیصری)	۲۰۷
بخش ششم: نتیجه‌گیری کلی (فرجام سخن)	۲۱۰

جدول شماره

..... ۱

.....
..... ۲۱۳.....
..... جدول شماره ۲
..... ۲۱۴.....
..... جدول شماره ۳
..... ۲۱۷.....
..... نمودار شماره ۱
.....
.....
..... ۲۱۳.....
..... نمودار شماره ۲
.....
.....
..... ۲۱۵.....
..... فهرست منابع و مآخذ
.....
.....
..... ۲۲۰.....

مقدمه

داستان کوتاه در ایران همزمان با نهضت مشروطه توسط محمدعلی جمال زاده پایه ریزی شد. بعد از او نویسندگان دیگری همانند: هدایت، چوبک، علوی، آل احمد، گلستان و... راه او را ادامه دادند و آثاری را منتشر کردند. با توجه به اوضاع جامعه‌ی آن دوره، درون مایه بیشتر آثار آنان اجتماعی - سیاسی بوده است. به مرور زمان با پیروزی انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی درون مایه و مضمون بیشتر داستان‌ها به سمت جنگ کشانده شد.

نویسندگان زیادی جنگ را به عنوان درون مایه آثارشان برگزیدند. نویسندگان به دو گروه تقسیم می شدند: عده‌ای از این نویسندگان حرفه‌ای بودند که قبل از انقلاب نیز قلم‌زنی می‌کردند و تعدادی نیز با شروع جنگ به نوشتن و نویسندگی روی آوردند. از میان نویسندگان حرفه‌ای عده معدودی درباره‌ی جنگ داستان نوشتند. با این وجود از میان نویسندگان حرفه‌ای که بعد از شروع جنگ نیز به مضمون جنگ پرداختند، می‌توان ناصر ایرانی، رضا سرشار، گلابدره‌ای و... را نام برد.

به طور کلی اکثر آثاری که به جنگ پرداخته‌اند، بعد از قطعنامه (پایان جنگ) نوشته شده‌اند. نویسندگان مضامینی مانند: «شهادت، اسارت، مهاجرت، موج گرفتگی، جانبازان و مشکلات آنها، بمباران و...» را در داستان‌هایشان مدنظر قرار دادند. داستان نویسانی مانند: «زنوزی جلالی، تجار، مؤمنی، امیریان، دهقان، غفارزادگان، قیصری و...» از این دسته هستند.

با شروع جنگ داستان کوتاه نسبت به انواع داستانی دیگر بنا به دلایلی از رشد چشمگیری برخوردار بود. نویسندگان این نوع ادبی به چند گروه تقسیم می شدند: ۱- نویسندگانی که در کمترین زمان، تجربیاتشان درباره‌ی جنگ را در قالب داستان کوتاه می‌نوشتند. ۲- نویسندگان جوان و تازه‌کار

که برای شروع نوشتن از قالب داستان کوتاه استفاده می‌کردند. ۳- ویژگی خاص داستان کوتاه که برشی از یک واقعه یا حادثه است، باعث شد نویسندگان زمانی که از یک حادثه یا واقعه‌ای متأثر می‌شدند، بهتر می‌توانستند احساسات خودشان را در قالب این نوع ادبی بیان کنند. خلاصه اینکه در داستان‌های کوتاه دوره‌ی جنگ، نویسندگان هریک برشی از زندگی رزمندگان در جبهه یا مردم در پشت جبهه را بازگو می‌کردند و با در کنار هم گذاشتن هریک از این داستان‌ها، ابعاد مختلف جنگ به نمایش گذاشته می‌شود.

در این تحقیق، داستان‌های کوتاه برگزیده شده چهارتن از نویسندگان: (تجار، رحیم پور، زنوزی جلالی، قیصری) مورد نقد و تحلیل ساختاری قرار می‌گیرند. دلیل گزینش این نویسندگان اینست که آثارشان نسبت به بقیه جدیدتر است و تاکنون از لحاظ ساختاری نقد و تحلیل کاملی در مورد آثار ذکر شده صورت نگرفته است. حوزه‌ی تحقیق در سه عنصر **شخصیت**، **روایت** و **طرح** (پیرنگ) منحصر شده است. این عناصر در داستان جزء ارکان اساسی یا تشکّل درونی هراترشناخته شده‌اند، به طوری که سایر عناصر داستانی در سایه آنها نمود پیدا می‌کنند.

از آنجاکه داستان‌های کوتاه چاپ شده در حیطه دفاع مقدس بسیار زیاد است و بررسی کلیه آثار به علت گستردگی میسر نمی‌باشد، بنابراین ۱۲ مجموعه داستان (۵۹ داستان کوتاه) از چهار نویسنده (راضیه تجار - حسن رحیم پور - فیروز زنوزی جلالی - مجید قیصری) برای تحقیق انتخاب شد. مراحل کار بدین صورت است که ابتدا خلاصه‌ای از اثر ذکر می‌شود، بعد تحلیل ساختاری سه عنصر **شخصیت**، **روایت** و **طرح** (پیرنگ) آورده می‌شود و در نهایت داستان‌ها از لحاظ ساختاری مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرند. این تحقیق از شش بخش تشکیل شده است:

بخش اول: مفاهیم و تعاریف داستان کوتاه؛ تعاریف عناصر شخصیت، روایت و پیرنگ (طرح)؛ پیشینه داستان کوتاه در دفاع مقدس

بخش دوم: نقد و تحلیل ساختاری ۱) (داستان‌های کوتاه راضیه تجار)

بخش سوم: نقد و تحلیل ساختاری ۲) (داستان‌های کوتاه حسن رحیم پور)

بخش پنجم: نقد و تحلیل ساختاری ۴) (داستان‌های کوتاه مجید قیصری)

بخش ششم: نتیجه‌گیری نهایی (فرجام سخن)

اهداف:

- نقد و تحلیل داستان‌های کوتاه دفاع مقدس از لحاظ ساختاری
- ارج نهادن به ارزشهای دفاع مقدس
- ارائه نمونه‌هایی از نقد و تحلیل داستان کوتاه در حوزه‌ی دفاع مقدس

پیشینه تحقیق:

در مورد نقد و بررسی آثار دفاع مقدس چه در زمینه‌ی رمان و چه داستان کوتاه کارهای زیادی صورت گرفته است. افرادی مانند: کامران پارسی نژاد، محمدرضا سرشار، عبدالعلی دست‌غیب، مسعود کوثری، محمد حنیف و... مقالات و کتبی در نقد آثار دفاع مقدس نگاشته‌اند. اغلب این افراد داستان‌های بلند و رمان‌های دفاع مقدس را از جنبه «محتوایی» مورد نقد و تحلیل قرار داده‌اند. در داستان‌های کوتاه نیز نقدهایی صورت گرفته است، اما از لحاظ ساختاری در داستان‌های کوتاه برگزیده، نقد جامع و کاملی صورت نگرفته است و این تحقیق بر آن است تا نمونه‌ای تحلیل ساختاری از داستان‌های کوتاه برگزیده شده دفاع مقدس برای علاقه‌مندان به ادبیات داستانی و ادبیات دفاع مقدس ارائه دهد.

روش کار و تحقیق:

روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع و مآخذ مکتوب می‌باشد. ابتدا فیش‌برداری در زمینه داستان کوتاه، مفاهیم و تعاریف و عناصر داستانی بویژه سه عنصر شخصیت، روایت و طرح صورت گرفت. در مرحله بعد داستان‌های کوتاه مورد نقد و تحلیل ساختاری قرار گرفت. مراحل انجام تحقیق به این شرح می‌باشد:

- ۱- معرفی نویسنده و آثارش
- ۲- نقد و تحلیل داستان‌ها که شامل خلاصه اثر؛ تحلیل ساختاری عناصر شخصیت، روایت و طرح (پیرنگ)؛ نقد و نظر داستان است
- ۳- نتیجه‌گیری مقطعی هر بخش
- ۴- نتیجه‌گیری کلی بر اساس موارد بررسی شده در آثار نویسندگان منتخب (۵۹ داستان کوتاه).

از بزرگانی که در عرصه ادبیات دفاع مقدس قلم زده‌اند و پژوهش‌های درخوری ارائه دادند و آثاری را منتشر ساختند قدردانی می‌کنم، زیرا با مطالعه آثار آنان توفیق یافتم در این زمینه گام بردارم و مجموعه‌ای را به اهالی فرهنگ و ادبیات این سرزمین تقدیم کنم. از دشواری‌های قابل ذکر این راه، کمبود منابع نقد ساختاری و تحلیلی در زمینه آثار دفاع مقدس بود. این مشکل گویای این مطلب است که ادبیات دفاع مقدس با تمام گستردگی‌اش آن چنان که باید مورد نقد و تحلیل قرار نگرفته است.

نکاتی که در این تحقیق لازم به ذکر است عبارتند از:

۱- تمام ارجاعات به شیوه درون متنی می‌باشد.

۲- نام نویسندگان بر اساس حروف الفبا و فهرست داستان‌ها به ترتیب سال انتشار مرتب شده‌اند.

بخش اول:

آشنایی با داستان کوتاه

ادبیات دفاع مقدس

داستان کوتاه

داستان کوتاه تعاریف متعددی دارد. نویسندگان و صاحب‌نظران تعاریف گوناگونی از داستان کوتاه ارائه دادند که در اینجا بدان اشاره می‌شود:

جمال میرصادقی در کتاب *قصه، داستان کوتاه، رمان* درباره داستان کوتاه می‌نویسد: «داستان کوتاه ترجمه‌ای از «shortstory» اصطلاح انگلیسی و مترادف و هم معنی با نوول «nouvelle» اصطلاح فرانسوی است». (میرصادقی، ۱۳۶۰: ۸۱)

همچنین نویسنده کتاب *مبانی داستان کوتاه* داستان را چنین معرفی می‌کند: «داستان کوتاه داستانی است که در آن به قصد بیان پیامی واحد شخصیت یا شخصیت‌هایی اصلی در واقعه‌ای واحد نشان داده می‌شوند». (مستور، ۱۳۷۹: ۱۲)

علاوه بر این موارد، میرصادقی در کتاب *ادبیات داستانی* تعاریف متعدد و گوناگونی از داستان کوتاه ذکر می‌کند که هیچ‌یک از این تعاریف به تنهایی کامل نیستند. مثلاً: «داستان کوتاه، داستانی است که بتوان آن را ظرف نیم ساعت خواند». (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۲۶۰) چنین تعریفی در مورد اغلب داستان‌های کوتاه دفاع مقدس صدق نمی‌کند و یا اینکه «داستان کوتاه نوشته متورخلاقه‌ای است که هدف آن به هم پیوستن و هماهنگ کردن شخصیت پردازی، درون مایه، موضوع و تاثیربخشی است. (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۲۶۲) که این تعریف نیز در مورد تمام داستان‌های کوتاه همخوانی ندارد.

ابراهیم یونسی در کتاب *هنر داستان نویسی* داستان کوتاه را این‌گونه معرفی می‌کند: «داستان کوتاه اثری است کوتاه، که در آن نویسنده به یاری یک طرح (پیرنگ) منظم شخصیتی اصلی را در یک واقعه اصلی نشان می‌دهد و این اثر من حیث المجموع تاثیر واحدی را القاء می‌کند». (یونسی، ۱۳۶۵: ۹)

در نهایت میرصادقی تعریف کاملی از داستان کوتاه را در کتاب *ادبیات داستانی به نقل از فرهنگ وبستر* ارائه آورده است: «داستان کوتاه، روایت به نسبت خلاقه‌ای است که نوعاً سروکارش با گروهی محدود از شخصیت هاست که در عمل منفردی شرکت دارند و غالباً با مدد گرفتن از وحدت تاثیرپذیری برآفرینش حال و هوا تمرکز می‌یابد تا داستان گویی». (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۲۶۶) این تعریف بیشترین همخوانی را با داستان‌های دفاع مقدس دارد.

عناصر داستان کوتاه

داستان کوتاه از عناصر متعددی تشکیل یافته است که در کنار هم و با تاثیرگذاری بر روی یکدیگر داستان را به وجود می‌آورند. به طور کلی عناصر داستان کوتاه طبق بیان نویسنده کتاب *مبانی داستان کوتاه* عبارت است از:

«۱- موضوع ۲- درون مایه ۳- شخصیت ۴- دیدگاه ۵- صحنه ۶- لحن ۷- فضا ۸- زبان ۹- سبک ۱۰- تکنیک». (مستور، ۱۳۷۹: ۲۸) در این تحقیق دو عنصر «شخصیت»، «روایت» از میان این عناصر از لحاظ ساختاری مورد بررسی واقع می‌شوند.

عناصر داستان بر یکدیگر تاثیرگذار هستند، همان گونه که جمال میر صادقی در کتاب *عناصر داستان* بدان اشاره کرده است: «در هر اثر رشته حوادث را شخصیت‌ها به وجود می‌آورند و از این نظر پیرنگ با شخصیت آمیختگی و اختلاط نزدیکی دارد و یکی بر دیگری تاثیر می‌گذارد». (میر صادقی، ۱۳۷۶: ۶۹)

یکی دیگر از عناصری که جزء ارکان اساسی داستان به شمار می‌آید، عنصر پیرنگ است. عنصر پیرنگ ساختاری جداگانه دارد. فتح الله بی‌نیاز در کتاب *درآمدی بر داستان نویسی و روایت شناسی* برای ساختار طرح (پیرنگ) عناصری را ذکر می‌کند: «شروع، ناپایداری (گره افکنی)، گسترش، تعلیق، نقطه اوج، گره گشایی و پایان». (بی‌نیاز، ۱۳۸۷: ۲۲) که در این تحقیق عناصر عمده طرح مانند: گره افکنی، گره گشایی، کشمکش نقطه اوج و تعلیق مورد بررسی قرار می‌گیرند.

ابتدا این عناصر به صورت خلاصه وار ذکر می‌شوند. در مرحله بعد تعاریف و مفاهیم هر یک از عناصر و زیربخش‌های آنان ذکر می‌شود.

۱. روایت

۱-۱. راوی: راوی ناظر - راوی شاهد

۱-۲. زاویه دید (انواع زاویه دید در داستان):

۱-۲-۱. اول شخص : (من روایتی)

۱-۲-۲. سوم شخص : (دانای کل محدود- دانای کل نامحدود)

۱-۲-۳. تک گویی : (تک گویی درونی - تک گویی نمایشی - حدیث نفس)

۱-۲-۴. روایت نامه‌ای

۱-۲-۵. روایت یادداشت گونه

۲. شخصیت

۱-۲. شخصیت‌ها از نظر موقعیت در داستان:

۱-۱-۲. شخصیت اصلی

۱-۲-۲. شخصیت فرعی

۲-۲. شخصیت‌ها از نظر تغییر و تحول در داستان:

۱-۲-۲. شخصیت ایستا

۲-۲-۲. شخصیت پویا

۲-۳. شخصیت پردازی

۱-۳-۲. شخصیت پردازی مستقیم:

۱-۱-۳-۲. شخصیت پردازی از زبان راوی

۲-۱-۳-۲. شخصیت پردازی از زبان خود شخصیت

۲-۱-۳-۳. شخصیت پردازی از زبان شخص دیگر

۲-۳-۲. شخصیت پردازی غیرمستقیم :

۱-۲-۳-۲. شخصیت پردازی از طریق گفتار

۲-۲-۳-۲. شخصیت پردازی از طریق رفتار

۳-۲-۳-۲. شخصیت پردازی از طریق اعمال و رفتار

۲-۴. ویژگی شخصیت‌ها: (جنس ، سن و سال، شغل ، ویژگی اخلاقی، وضعیت طبقاتی و

ظاهر جسمانی)

۳. طرح (پیرنگ)

۳-۱. تعریف پیرنگ داستان

۳-۲. عناصر پیرنگ :

۳-۲-۱. گره افکنی

۳-۲-۲. گره گشایی

۳-۲-۳. کشمکش

۳-۲-۴. تعلیق

۳-۲-۵. نقطه اوج

۳-۳. پیرنگ داستان از نظر بازوبسته بودن: (پیرنگ باز - پیرنگ بسته)

۳-۴. پیرنگ داستان از نظر استوار و ضعیف بودن: (پیرنگ استوار - پیرنگ ضعیف)

ساختار

در این تحقیق سه عنصر برگزیده از لحاظ ساختاری مورد بررسی قرار می‌گیرند. برای آشنایی بیشتر خوانندگان تعاریف و مفاهیم ساختار خلاصه وار بیان می‌شود.

فتح الله بی نیاز در کتاب *درآمدی بر داستان نویسی و روایت شناسی* ساختار را چنین توصیف می‌کند: «ساختار» (structure) چیزی محسوس و واقع در جهان خارج نیست، بلکه صرفاً جنبه‌ای اعتباری و ذهنی دارد و اگرچه مجموع اجزای متشکله‌ای خاصی است که با هم ارتباط و تعامل دارند، اما حاصل جمع آنها ساده نیست، و از معانی و ارزش‌هایی بالاتراز مجموعه‌ی عناصر و آمار «محسوس» و «عینی» خود برخوردار است». (بی نیاز، ۱۳۸۷: ۱۷) وی برای ساختار ویژگی‌هایی را مشخص می‌کند که عبارتند از: «ساختار سه ویژگی عمده و یک خصلت دارد، خصلتی که عده‌ای آن را ویژگی چهارم و کسانی آن را صفت الزامی می‌دانند. اولاً تغییر هر عنصر موجب تغییر دیگر عناصر می‌شود. ثانیاً هر ساختی می‌تواند به شکل مدل‌های مختلفی از همان نوع موجودیت پیدا کند، ثالثاً اگر در یک یا تعدادی از عناصر ساختار تغییراتی صورت گیرد، تمامی ساختار و ادار به واکنش می‌شود.

خصلتی که بعضی از متفکران آن را ویژگی چهارم و عده‌ای آن را خصلت الزامی ساختارمی - دانند، این است که عناصر متشکله ساختار به طور همزمانی (synchronic) عمل می‌کنند نه به صورت در زمانی (diachronic) مثلاً در یک داستان همزمان با کنش شخصیت اول، شخصیت دوم فکرمی - کند». (بی‌نیاز، ۱۳۸۷: ۱۸-۱۷)

علاوه بر این مورد، میرصادقی در کتاب *شناخت داستان* تعریف مختصری از ساختار ارائه داده است که بدین شرح است: «ساختار، حاصل روابط متقابل کلیه عناصری است که اثر را تشکیل می‌دهد، به عبارت دیگر، ساختار نتیجه ارتباط ضروری میان اجزای یک کل هنری است که موجب یکپارچگی اثر می‌شود و این یکپارچگی هرچه کامل‌تر باشد بیشتر به اثر وحدت هنری می‌دهد». (میرصادقی، ۱۳۸۳: ۲۱۷)

بنابراین «با این تعاریف می‌توان فهمید که ساختار عبارت است از نمونه (مدل) یعنی طرحی فرضی برای نشان دادن چگونگی و شیوه تاثیر و دگرگونی یک نهاد». (بی‌نیاز، ۱۳۸۷: ۱۹-۱۸) دیگر اینکه برای نقد ساختاری باید کل اثر را در نظر گرفت و در صورت لزوم به جزئیات داستان پرداخت. رابطه هر کدام از آن‌ها را در ارتباط با کل داستان در نظر داشت، زیرا هر یک از اجزاء در رابطه با کل معنا و مفهوم پیدا می‌کند. در این تحقیق نیز سعی شده است که هر یک از سه عنصر نامبرده در رابطه با کل داستان مورد بررسی قرار گیرند.

بعد از مفاهیم ساختار برای هر یک از عناصر شخصیت، روایت و طرح (پیرنگ) مفاهیم و تعاریف آنها آورده می‌شود:

شخصیت

جمال میرصادقی در کتاب *عناصر داستان* برای شخصیت چنین تعریفی را ارائه دادند: «شخصیت اشخاص ساخته شده‌ای (مخلوقی) که در داستان، نمایشنامه و... ظاهر می‌شوند». (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۸۳)

سیما داد نیز در کتاب *فرهنگ اصطلاحات ادبی* تعریف مشابهی از شخصیت ارائه داده است: «شخصیت در ادبیات فرد ساخته شده‌ای است که مانند اشخاص حقیقی از ویژگی‌هایی برخوردار است و با این ویژگی‌ها در داستان ظاهر می‌شوند». (داد، ۱۳۷۱: ۱۷۷)

شخصیت‌ها از نظر موقعیت دردداستان به دو گروه تقسیم می‌شوند: ۱- اصلی ۲- فرعی

- ۱- شخصیت اصلی: « شخصی که در محورداستان کوتاه و رمان یا نمایشنامه و... قرار می‌گیرد و نظر ما رابه خود جلب می‌کند، شخصیت اصلی یا شخصیت مرکزی می‌گویند». (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۷۰)
- ۲- شخصیت فرعی: « شخصیت‌هایی را که در کنار شخصیت اصلی در مقام دوم یا سوم و... هستند و اصولاً نسبت به شخصیت اصلی دردداستان اهمیت کمتری دارند شخصیت فرعی می‌نامیم». (بارونیان، ۱۳۸۷: ۳۰۹)

شخصیت‌ها از نظر تغییر و تحول دردداستان:

- ۱- شخصیت ایستا: « شخصیتی است دردداستان که تغییر نکند و یا اندک تغییری را بپذیرد». (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۹۳)
- ۲- شخصیت پویا: « شخصیتی دردداستان است که یکریز و مدام دردداستان دستخوش تغییر و تحول باشد». (میرصادقی، ۱۳۷۶: ۹۴)

همان‌طور که قبلاً ذکر شد، شخصیت‌پردازی دردداستان کوتاه به شیوه‌ی مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. در شخصیت‌پردازی به طریق مستقیم، نویسنده شخصیت‌های داستان را از زبان راوی و یا شخصیت‌های فرعی داستان می‌شناساند.

در شخصیت‌پردازی به طریق غیرمستقیم نویسنده اشخاص داستان را از طریق گفتگو و رفتارها و کنش‌های داستانی‌شان می‌شناساند. در این تحقیق علاوه بر شخصیت‌پردازی، ویژگی شخصیت‌ها نیز مورد بررسی قرار می‌گیرند. شخصیت‌های داستانی از نظر جنس، سن، شغل، ویژگی اخلاقی، وضعیت طبقاتی و ظاهر جسمانی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند.

به‌طور کلی «شخصیت‌ها، بار اصلی داستان را بردوش می‌کشند. با کنش‌ها، دیالوگ‌ها و تک‌گویی آنها است که هم خودشان ساخته می‌شوند و هم روایت پیش می‌رود و رخداد‌های متناسب با فرآیند داستان شکل می‌گیرند. انگیزه شخصیت‌ها از مهم‌ترین وجوه لایه‌های آشکار و پنهان داستان هستند. بدون آنها خواننده از خود می‌پرسد که چی؟ چرا این فرد دست به این عمل زد و چرا فلان فرد مخالف یا موافق او، انفعال نشان داد؟ اگر داستانی نتواند در سطوح مختلف خود به این پرسش‌ها پاسخ دهد، در مجموع موفق نیست». (بی‌نیاز، ۱۳۸۷: ۷۰)